

Szeptemb. O. 2322.

NIETZSCHE ÉS PETŐFI

ÍRTA

KORNIS GYULA

**MTA
KIK**

FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST

1942

201280

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
I. sz. Széchenyi-terület
1942. évi 2993. sz.

5697. FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

R
1977

I.

Nietzsche magyar romantikája.

Körner, Lenau, Beck és Liszt romantikájának hatása az ifjú Nietzsche-re. — Az Ermanarich-szimfónia «magyar tüzrel» izzó ősgermánjai. — Nietzsche buzgón olvassa Petőfit. — A *Der alte Ungar* az Alföld «szikláin».

Az ifjú Nietzsche Petőfinek számos költeményét megzenésíti. Mi a szellemi háttere annak, hogy a forrongó lelkű német gimnazista, majd egyetemi hallgató, annyira vonzódik nagy magyar lírikushoz, sőt általában a magyarsághoz?

Nietzsche már gyermekkorában harciasan végigéli a krimi háborút s Szabasztopol várának ostroma idején részletes «erődítési tervek» készit. Képzletét tehát mélyen megkapja a szabadságért életét vakmerően kockáztató Körnernek magyar tárgyú tragédiája, a *Zrinyi*: Sziget veszedelmének ez a lobogó lelkesedésű, erősen szónokias hangú drámája (Friedrich Nietzsche, *Werke und Briefe*. Historisch-Kritische Gesamtausgabe. Werke. I. Jugendschriften. 1854—1861. Hersg. von H. J. Mette. München. 1933. 446. l.).

Odaadással mélyed Lenau költeményeibe is, amelyek már a harmincas évektől kezdve Németországban népszerűvé, sőt divatosá teszik a magyar Alföldet. (Werke. I. 446.). Lenau életet lehel a magyar pusztába, a magyar lélek természetét s a magyar népdal hangját és formáját a németekkel meg tudja értetni és kedveltetni. A *Himmelstrauer*, *An die Wolke*, *Die Haideschenke*, *Die drei Zigeuner*, *Nach Süden* c. költeményeiben a magyar tájnak és népéletnek olyan képét rajzolja meg, amely azóta úgyszólván máig, minden történeti fejlődés ellenére, megszilárdult a német lélekben; ennek szemében ma is a regényes pusztá, a szélvészként vágató

csikós, a betyár, a csárda, a cigánymuzsika, a szenvedélyes vadság sajátyszerű hazája vagyunk (L. Dukony Mária: *Az Alföld a német irodalomban*. 1937.). Nietzsche-nek serdülőkori tipikusan szomorú, az élet értékén már akkor tépelődő lelke különös erővel hangozhatott rá Lenau költészetére, mert ennek főtárgya éppen az elmúlás, a boldogtalanság panaszos melancholiája. Ezt vetíti bele én-jének mély beleélésével természeti képeibe. De ezekből megkapóan árad ki a magyar pusztá levegője is, úgy ahogy boldogtalan kitöréseiből a magyar lélek izzó szenvedélyessége. Lenau készíti elő Nietzsche lelkét Petőfinek rajongó élvezésére és értékelésére. Számos patétikus életképet ismer meg még a romantikára hajlamos fiatal Nietzsche a bajai magyar származású, de németül költő Beck Károly verseiből is. Ezek a szabadságért lelkesülő és népi irányuk miatt a német politikai líra megindulása korában nem csekély hatást keltettek, különösen a *Janko, der ungarische Rosshirt* (1841), amely a magyar életet többféle irányban szeretettel és színesen mutatja be. Nietzsche Becknek egyik költeményét, a *Magyarenschenket* le is másolja (Werke. II. 457.).

Az ötvenes években a festészet terén a bécsi biedermeier talajából kinövő osztrák festő, Pettenkofen, hozza divatba német földön a magyarságot. Nagy festői finomsággal fedezi fel az Alföldet a művészet számára: a szolnoki piacot, a betyárt, a magyar parasztot, a pusztai cigánykunyhót, a magyar tanyát lényeglátó művészi szemmel ábrázoló festményei (nyomatokban is) közismertek és kedveltek voltak s számos festőre mély hatást gyakoroltak. Nem csupán a tájnak varázsa vonzotta, hanem maga a sajátyszerű magyar élet is, amelyet már csaknem modern impresszionista eszközökkel ábrázolt.

A magyarságra téríti a fiatal Nietzsche figyelmét legkedvesebb területén, a zenében, Liszt Ferencnek új zenei iránya is, ritmikai és harmóniai gazdagsága, gondolatokat és érzelmeket merész és nagyvonalú formában kifejező zenei nyelve. Belemerül a *Magyar fantáziába*, a *Dante-szimfóniába*, a *Hungáriába*, a *Prometheusba*, a *Fauszt-szimfóniába* s mindezekből kiérzi a szenvedélyes magyar erőt. Tizennégy éves

korában írt tüzetes önéletrajzában (Aus meinem Leben. 1858.) külön részt szentel a zenének. Ennek «főfeladata az, hogy gondolatainkat fölfelé irányítsa, emeljen bennünket, sőt megrázzon... A zeneművészet hangokban gyakran mélyebben szól hozzánk, mint a költészet szavakban s a szív legtitkosabb redőit megkapja.» A zenének a serdülő Nietzsche szerint a szépen keresztül a jóhoz és igazhoz kell vezetnie. A pusztai felvidítást szolgáló zene bűnös és káros. A modern zenében ennek nyomai észlelhetők. Egyes újabb zeneszerzők homályosan írnak: ez az egészséges emberi fület hidegen hagyja. Ekkor még Lisztnek és Berlioznak *Zukunftsmusikj*át is ideszámítja (Werke. I. 26—27.). Tizennyolc éves korában azonban, amikor a zene szellemébe komolyan elmélyed és maga is komponál, már a legnagyobb tisztelettel mint példaképet emlegeti Lisztet.

Éveken át foglalkoztatja egy *Ermanarich-szimfónia* terve, melynek első részét meg is írja. Vallomása szerint számos magyaros motívumot sző bele. Ez a téma már régebben vonzza. 1862 februárjában három magyar vázlatot (*Drei ungarische Skizzen*) szerez: 1. *Nachts auf der Haide. Hoihü! Durch die Haid.* 2. *In der Czarda. Schenk ein, schenk ein.* 3. *Längst begraben. Über die nächtliche Puszta flimmern.* Majd ennek az évnek júniusában egy magyar indulót (*Ungarischer Marsch. Heldenklage*), augusztusában pedig egy újabb magyar vázlatot ír, melynek magyar címet is ad: *Édes titok (Sei still mein Herz)*. Zeneszerzeményei között főlemlít még egy magyaros zongoradarabot: *Im Mondschein auf der Puszta*. Ez időtájt tart előadást a Germania-nak nevezett kis baráti körben, melynek ő a szervező lelke, Byron drámáiról, olvassa Emersont, Schiller esztétikai munkáit, Longfellow *Öreg óráját*. Beszámolója közben megjegyzi: *«Megismertem Petőfit (Petőfi kennen gelernt)*. Pár sorral ezután jelzi, hogy befejezte újabb magyar vázlatát: *«Die Heideschenke. Siegesmarsch. Wilde Träume»* (Werke. II. 73, 98—100, 429—430. lk. Ugyanezeket s egy *Zigeunertanz*-ot más sorrendben 1866-ban is felsorolja. Werke. III. 132—134.)

Ezek a magyaros zenei indítékok nyomulnak bele az egyidejűleg készült *Ermanarich-szimfóniájába*, amelynek

mintaképe egyébként, mint maga vallja, Lisztnek Dante-szimfóniája. Ermanarich, a hős öreg gót király, feleségül akar venni egy leányt, akibe fia szerelmes. Ebből heves összeütközés támad apa és fiú között a menyegzői ünnepen. Közben betörnek a hunnok, a király halálosan megsebesül s a pusztában önmaga vet véget életének.

Egy ideig Nietzsche azon töri a fejét, hogy a szimfóniának ne a *Szerbia* nevet adja-e. 1861 elejétől kezdve ugyanis melegen érdeklődik a szerb irodalom iránt. Szlávnak hitt vére szeretettel vonzódik a szerb néphez, melynek «nyelve erő, gazdagság, kedvesség és a hangok változatossága által tűnik ki.» A tőle fordításban ismert szerb költeményeket «utánozhatatlan egyszerűség és természetesség» jellemzi. Őt szerb népverset a tizenhétéves Nietzsche le is fordít s mint-hogy élte fogytáig mindig az emberi heroizmus mintái ragadják meg legjobban (az Übermensch eszméje már gyermekkorában megfogamzik lelkében), terzinákban egy szerb hős-költeményt is átültet németre: *Der grimme Bogdan*. (Werke. I. 266—273.).

A néprajzi szempont határai elmosódnak előtte: magyar-e vagy szerb, kevésbé fontos a «dionysosi mámor» és az «emberfeletti ember» későbbi megszerkesztőjének szemében, mint a «vadság», a «szenvedély féktelen hatalma». Először egy szláv népnek, a szerbnek, érzelmi világát akarja zenei nyelven kifejezni, úgy mint Liszt a *Hungariában* a magyarét.» De egy esztendő elteltével, amikor hűvösebb tárgyilagossággal nézi művét, már a darabot sugalló hangulata megváltozik. Ennek megfelelően számos részletet még viharosabbá, «vadabbá» formál. «Mindenesetre — mondja Wagner Richárd ősgermán tárgyú zenedrámáinak későbbi rajongója — nem gótok, nem németek azok, akiket meg-rajzoltam, hanem — merem állítani — magyar alakok; az anyagot a germán világból a magyar pusztákba, a magyar tüzes lelkekbe vittem át. És ez az egésznek főhibája. A személyekből hiányzanak az ősgermán hatalmas vonások és tulajdonságok, az érzelmek inkább kínosak, modernizáltak, túlságosan sok bennük a reflexió és nagyon kevés a természeti erő.» (Werke. II. 101.).

Bármily erőtlennek bélyegzi is hősi eszményéhez mérten a fiatal zeneszerző a maga művét, az elkészült első rész tüzetes jellemzésében mégis büszke a menyegzői induló viharos erejére. S minek tulajdonítja ezt? A mintául szolgáló magyar indulók fergeteges hatalmának: «Ermanarich heves érzelmeit — írja — elnyeli a hatalmasan kezdődő menyegzői induló, *teli magyar izzással és erővel*». A király szerelmes fiának fülébe az induló hangjai a távolból először vidáman és szomorúan, édesen és fanyaran közelednek. Csakhamar azonban a csalódott fiatal hős lelkéből fölszakad a harag és az átok: kétségbeesését a zene szenvedélyes triolái, *impetuoso* előadva fejezik ki. Az öreg király a hóhérnak adja át dühöngő fiát. A vihar elültével «egy hegedűs veszi át a témát bánatosan, de szláv daccal. Ermanarichnak utolsó felkiáltása — *teli magyar vadsággal (voll ungarischer Wildheit)* — és vége a dráma első részének: minden csendes, halott, megváltásra vár.» (Werke. II. 102—104.).

Ez a jellemzés arra mutat, hogy Nietzsche a magyar lélek sajátyszerű vonásának a tüzes és vad szenvedélyességet tartja a szláv melancholiával szemben. Ez gerjeszt tiszteletet a hősi nagyságért rajongó ifjú lelkében a magyarság iránt a német romantikának abban a szellemében, amely akkortájt ezért az exotikus, az őstermészethez még közelálló népért lelkesedik. Mindez azonban csak elmosódott, általános kép a magyarságról, amely csupán költői, tehát eleve eszményítő forrásokból: Lенаuból és társaiból, az ötvenes évektől kezdve pedig Opitz és Kertbeny silány Petőfi-fordításaiból táplálkozik. Az utóbbiak sem tudták azonban elhomályosítani Petőfi képzeletének csodás csillogását, lírájának közvetlenségét és eredetiségét, gazdagságát és zenei ritmusát. Heine bámulattal tekint Petőfire, Grimm Hermann pedig a világirodalom öt legfényesebb költő-csillaga közé sorozza. Nem csoda, hogy Petőfi Nietzsche lelkét is hatalmába ejti. 1862 tavaszán ismeri meg Petőfit a Kertbeny-féle fordításból (Werke. II. 100.). S ennek az évnek augusztusában írja a *Der alte Ungar* c. versét, amelyet később *Der alte Magyar* címen is említ. Azonban Petőfi olvasása sem tudja Nietzschével igazán megéreztetni a magyar lélek valódi sajátyszerű-

ségét, a többi nép fiaitól elütő természetét. Bizonyosság rá a *Der alte Ungar* című verse, amely nem tud kiemelkedni az általános emberinek viszonylag egyforma keretéből. A kedves, eleven és mozgalmas költemény «őreg magyarja» bármely népnek vén embere lehet. A valamennyi versszakban elkiáltott *hej!* indulatszó, a csikó meg a puszta emlegetése, még nem avatja a fiatalságát visszasóvárgó élemedett embert magyarrá. Az öreg szembeszegezi erőtlen állapotát fiatal-ságával, amikor a napsugár még szívébe nyilallott, vakmerően száguldott lován, éles szeme úgy csillogott, mint a puszta egén a csillag :

Da ich jung war, war mein Auge so hell,
 Wie Sterne an himmlischer Puszta sind,
 Da ich alt bin, ist versiegt der Quell
 Hej! Auge hell!
 Man führt mich wie ein irrend Kind.

A hatodik, utolsó versszak kiábrándít az öreg csikósnak alföldi magyarságából: valamikor mint gyermek lobogó hajjal könnyedén ugrott föl a *sziklára*, most pedig fáradtan roskad a szentmihálylovára. Nietzsche képzelete a magyar rónára a német hegyek szikláit görgeti (Werke. II. 73.).

II.

Nietzsche Petőfi-dalai.

Nietzscht megkapja Petőfi költeményeinek gazdag zeneisége és elégikus mélysége. — A fájdalom ereje mint művészi alkotó elv. — Nietzsche Petőfinek négy sötéhangulatú versét megzenésíti. — A természetet meglevenítő ihletük : az ősz és a felhők melancholiája. — Nietzsche utasításai Petőfi-dalainak éneklési módjára. — Schubert, Schumann és Brahms nyomában. — A Petőfi-dalok s a német *Lied*-ek zenei stílusa. — A deklamálás fülbeszökő művészsége.

Bármilyen döcögős és erőtlen Kertbeny fordítása, Nietzsche finom füle kihallja belőle Petőfi eredeti költeményeinek az érzelmekkel együttlúktető ritmikáját, benső, szinte a nyelvtől független zeneiségét. 1862 szeptemberében a zene lényegéről (*Über das Wesen der Musik*. Werke. II. 89.) elmélkedve, kiemeli a zenének az érzelmeket s a fantáziát izgató démonikus erejét. A zenében a szellem tudattalanul egybekapcsolja az érzelmeket és a képzeletet. A zene a külső érzékeket is mindjobban kifinomítja, az egyes érzékek hasonló benyomásait közös lelki nevezőre hozza. S kinek költészetében találja meg Nietzsche az érzéki benyomások egybefonódásának, az érzelmek és a képzelet zenei elemekkel való összeforrottságának jegyét a legjellemzőbben? Hölderlin és Petőfi költeményeiben (*Hölderlins Gedicht. Petőfis Gedicht*).

A romantikus Hölderlinnek költői nagyságát Nietzsche fedezi fel újra s később Stefan George irodalmi köre méltányolja nagy megértéssel. Az ifjú Nietzsche megkapja Hölderlinnek a tiszta platonikus világra irányuló kielégíttelen sóvárgása, hangjának elégikus mélysége és gazdag zeneisége. Egyik barátjával szemben hevesen védelmébe veszi a költőnek nemes, e földi léttel elégedetlen melancholiáját (Werke. II. 1—5.). Miért? Mert jómaga is sötéten látja a világot.

Egyik versében (Werke. II. 68.) nem sokkal később arról sóhajtozik a tizennyolcéves ifjú, hogy sohasem érezte az élet örömét, multjára csak szomorúan tud visszapillantani; nincsen békéje és nyugalma, nem tudja, mit szeret és mit hisz, miért is él ezen a világon? Romantikus halálvágya a pusztába és a fölötte vonuló felhőkbe temetkezik :

Ich möchte sterben, sterben,
Schlummern auf grüner Haid',
Über mir ziehen die Wolken
Um mich Waldeinsamkeit.

Euphorion című lelki önmarcangolását azzal kezdi, hogy nem tudja, vajjon miért oly bánatos : «sírni, aztán meghalni szeretne.» 1862 szeptemberében *Kétségbeesés* költeményében a sírba vágyik, mert az életben semmi öröme nincs. (Werke. II. 70., 84.). Nem ugyanaz a pesszimista hang szakad-e föl kebléből, mint Petőfiéből, akit ez időtájt olvas? Az ifjú Petőfi is a sír és a koporsó után sóhajt, mert semmiben sincs öröme; a *Keresztúton* áll s nem tudja, merre tartson, keletnek-e, vagy nyugatnak; akármerre megy, mindenütt szomorú az élete; csak tudná, hol vár rá a halál: egyenest azt az utat választaná (*Stehe hier am Kreuzweg*. Kertbeny-fordítás). Ha temetésre szóló éneket hall, magánál százszorta boldogabbnak érzi a halottat, aki már nem földi rab (Temetésre szól az ének... *Zum Begräbniss*).

Nietzschét Petőfi lelkének közelébe nemcsak a pusztá, a csárda, a betyárhős romantikája ragadja, hanem elsősorban sok versének fekete hangulati és gondolati tartalma. Mindketten sokat és mélyen szenvednek: érzékeny lelküknek a szenvedés nagy lelki kinyilatkoztatás. Lényükben a fájdalom energiája művészi alkotó elvvé emelkedik. Az ifjú Petőfinek és az ifjú Nietzschének fájdalma a legsötétebb tónusú költeményekben tör elő. Mindketten rajongnak Byronért: Nietzsche «a világfájdalomnak legzseniálisabb kibontakozását» bámulja benne (Werke. II. 9.), Petőfi lelkét pedig komorhangú költeményeiben, főképp a *Felhőkben*, érik a byroni pesszimizmus tarajos hullámverései. A fiatal, az élet értékének kérdésén rágódó Nietzschének lelkét különösen megkaphatta *Az örült, Az utolsó ember, Világosságot!* s hasonló

költemények filozófiai tartalma. Nem azért lett pesszimista, mert Petőfit olvasta, hanem azért olvasta akkora benső odaadással Petőfit, mert már pesszimista volt. Ő az első a világirodalomban, aki Petőfi lírájának gondolati elemeit, világnézeti jelentőségét értékeli. Schopenhauer pesszimizmusát csak később, 1865-ben, ismeri meg. A Kertbeny-féle Petőfi-fordításnak példánya, — amint erre Barabás Ábel, Petőfi és Nietzsche viszonyának első kutatója, a német filozófus hűgával való beszélgetés alapján rámutat (*Nietzsche et Petőfi*, Revue de Hongrie, 1910. 330.) — sokáig megvolt Nietzsche könyvtárában, de később elveszett. A filozófusnak ifjú korától fogva szokása volt, hogy olvasmányaihoz oldaljegyzeteket írt. Ha ezek meglennének, élénk fényt derítenének arra a hatásra, amelyet Petőfi a német gondolkodóra gyakorolt.

A lélek sötét hangulatának egyneműsége alapján érthető, hogy Nietzsche Petőfinek éppen négy komorhangú költeményét zenésíti meg.¹ Így a *Felhők*ből a *Szeretném itt hagyni...* című verset. A költő a rengetegben szeretne élni, ahol senki sincs, ahol csak a lomb suttogását, a patak zúgását, a madár énekét hallja, a felhők vándorseregét, a nap jöttét és lementét nézi, míg végre maga is lemenne. Találhatott volna-e Nietzsche-nek ifjúkori életútsága és magányszeretete megfelelőbb természeti képeket, mint amelyekbe Petőfi élte bele világfájdalmát? A Kertbeny-féle fordítást veszi a dal szövegéül, úgy mint a többi költeménynél is, némi módosítással s a kezdő sorok helyett új címet ad neki: *Nachspiel*. Ezt a dalt Göhler G., aki Nietzsche zeneműveit sajtó alá rendezte,

¹ Nietzsche saját kézzel írt kottáit egyéb zeneszerzeményeivel együtt a weimari Nietzsche-Archiv őrzi. A dalokat kiadta Georg Göhler: *Musikalische Werke von Fr. Nietzsche* I. kötet. Lieder für eine Singstimme mit Klavierbegleitung. Fr. Kistner und C. F. W. Siegel. Leipzig. 1924. 62 l. Petőfi dalain kívül itt találhatóak Nietzsche-nek Klaus Groth, Friedrich Rückert, Hoffmann von Fallersleben, A. v. Chamisso, A. Puskin, Byron verseire írt zenedarabjai is, melyeket 1862—1864 közt szerzett. Ezek az ifjúkori dalok mind elégikus hangulatú szövegeken alapulnak. Egyetlen dala későbbi, optimista korszakából való: *Gebet an das Leben* (1882) Lou Andreas-Salomé versszövegére.

rendkívül szép dalnak minősíti, «amelyben megható módon mintegy Nietzsche későbbi élethangulatainak sejtése tárul föl.» Azt reméli, hogy a német énekművészek körében állandó kedveltségnek fog örüdeni (i. m. 59. l.).

Az *Ereszkeedik le a felhő*...-ben, melynek Kertbenytől adott *Ständchen* címét a zeneszerző Nietzsche is megtartotta, a költő az őszi esőben, a hulló falevelek között is búsan daloló fülemülében hiába epekedő szerelmének, elsóhajtott lelkének jelképét érzi. Az őszi hervadás melancholiája Nietzsche-nek is kedvelt hangulata. 1861 októberében *Der Herbst ist gekommen* kezdettel énekel borongós dalt (Werke. I. 926.), a következő év őszi pedig hét *Herbstlied*-et ír (Werke. III. 134.). «Az őszi és deres levegője — így borong 1863 szeptemberében anyjához és hűgához intézett levelében — a fülemüléket elűzte. *Nagyon szeretem az őszt*, bár inkább csak emlékeimből és verseimből ismerem. Ha néhány percig arra gondolhatok, amire akarok, akkor szavakat keresek egy dallamhoz, ami már megvan és dallamot a szavakhoz, amik már megvannak, s a kettő, ami már megvan, nem hangzik össze, pedig egy lélekből támadt. De hát ez már az én végzetem! Megint elröpülnek a fecskék, dél felé fordítják vitorláikat, és mi újra érzélgős dalokat küldünk utánuk.» (Friedrich Nietzsche, Werke und Briefe. *Briefe der Schüler- und Bonner Studentenzeit*. 1850—1865. München. 1938. I. 224. l.). Arra, hogy miképpen tudja fokozni a szomorúság lírai hatását a nyelv zeneiségével, a legszebb példa a *Der Herbst* című költeménye :

Dies ist der Herbst : der — bricht dir noch das Herz!
 Flieg fort! flieg fort! —
 Die Sonne schleicht zum Berg
 und steigt und steigt
 und ruht bei jedem Schritt.
 Was ward die Welt so welk!
 Auf müd gespannten Fäden spielt
 der Wind sein Lied.
 Die Hoffnung floh!
 er klagt ihr nach,
 Dies ist der Herbst : der — bricht dir noch das Herz!
 Flieg fort! flieg fort!

Nietzsche is, Petőfi is azért szereti az őszt, mert mélabús lelkük a mulandóság nagy metafizikai titkának legvonzóbb jelképét látja benne. Petőfi így kiált fel: az őszt

Tudja isten, hogy mi okból
Szeretem, de szeretem.

(Itt van az ősz, itt van újra...)

Ezért ezt az évszakot csodálatos változatossággal éneкли meg. S minél közelebb van a többször megjósolt halálhoz, annál mélyebb elegikus hangulattal csüng a pusztulás képén, az őszön. A mulandóság tragikus érzése még mámoros szerelme boldogságát is őszi dérrrel lepi be a *Szeptember végén*: felesége szerelmének majdani hervadása miatt nyugtalan. Máskor az erdődi park dombján csendes merengéssel hallgatja a lehulló falevelek lágy nesztét. Csak ujja hegyével halkán pendíti meg lantját, hogy az álomba szenderülő természet fölött mint altatódal zengjen csendes, méla éneke. Mint tó fölött a sutgó szél, száll dala. Feleségét kéri, hogy maradjon szótlán, nehogy megzavarja az elalvó természet álmának csöndjét. A pusztuló kert felett homályos-szomorún borong «az őszi köd és az emlékezet» (Und ich liebe den Herbst sehr, ob ich ihn gleich mehr durch meine *Erinnerung* und durch meine *Gedichte* kenne — mondja Nietzsche. Briefe. I. 223.).

Nietzsche, aki az élet zajából már ifjúkorában a természetbe gyakran menekül s később mindig Svájc hegyeiben él nagy magányosságban, legbensőbb rokonszenvet érez a természetnek olyan mély lírikusához, mint Petőfi. A világ-irodalomban alig találhatott költőt, aki szemléletesebb beleéléssel s bensőbb megelevenítő erővel nézi a természetet, jobban beléolvad s vele inkább egyé válik, mint Petőfi. Mintha csak a természetrajongó Nietzsche lelke szólalna meg másfél évtizeddel azelőtt Petőfi utirajzában (1847. júl. 8.): «A természettel mulattam, az én legkedvesebb barátommal, kinek semmi titka nincs előttem. Mi csodálatosan értjük egymást, és azért vagyunk olyan jó barátok. Én értem a patak csörgését, a folyam zúgását, a szellő susogását s a fergeteg üvöltését... megtanított rá a világ misztériumainak grammatikája, a költészet. Értem pedig különösen

a falevelek zörgését. Le-leülök egy magányos fa alatt s órákig hallgatom, mint zizegnek lombjai, mint suttognak fülembe tündérregéket, melyektől a lélek mámoros álomban meghúzza a képzelet harangját s beharangozza az égből az angyalokat szívembe, e kis kápolnába.»

Petőfi körül, akárcsak később Nietzsche körül, a természet meglelkesítve él: a holt tárgyak is rögtön életre kapnak, ha szemük rájuk fordul. Hangulatukat mintegy belevarázsolják az élettelen természetbe. Pesszimista alaphangulatuk különös finomsággal keresi ki a természetnek borongós képeit, amelyekben csendes megnyugvást talál. Nietzsche már 1861-ben, tizenhét éves korában, kis zenedarabot ír: «A fájdalom a természet alaphangja». (*Schmerz ist der Grundton der Natur*); később elevenen érzi, hogy a természet megélése a tragikus mítoszok anyja. Mindketten különösen szeretik a felhőket: a felhők örökös változásának, mint az elmúlás jelképes melancholiájának, költői. Petőfi vonzódik a felhőkhöz, az ég tarka vándoraihoz, lelkének méla rokonaihoz, mert mindig új és új alakot váltanak s mégis a régiék maradnak, akárcsak a költő. Nekik is vannak, mint a költő szemének, könnyei és villámai (*A felhők*). Nietzsche költeményeinek sötét hangulata fölött is minduntalan ott úszkálnak, majd kergetik egymást a felhők. A sötétkék éjszakai égen a feketén boltozott felhőhullámnak szemöldökéből kicikázó villámot bánatos magányban szemléli s könnytől nedves tekintete fájdalmasan méléz az eltűnt boldogságon (Werke. II. 77.). Szomorúan szólítja meg a felhőket, a naplemente fehér vitorláit, a könnyek és villámok csodálatos ölet, melyek őt, az ifjút, örökké reménytelenül táplálják. Azért esdekel, hogy csillagfényes vándorútjukon vigyék magukkal az ő könnyű sajkáját (Werke. II. 264.). Máskor a holdfényt és a felhőt bús egyedüllétében szíve legkedvesebb tanyájának becézi (Werke, II. 265.). Akkor tud igazán zenét is komponálni, ha este felhőt lát az égen. Gersdorff, pfortai iskolatársa, ezt írja róla: «Ésténként hét és fényolc óra között a zeneteremben jöttünk össze. Improvizációi felejthetetlenek számomra; azt hiszem, hogy maga Beethoven sem tudott volna megragadóbban fantáziálni, mint Nietzsche,

különösen akkor, ha viharos felhő sötétlett az égen». (Elisabeth Förster-Nietzsche: *Das Leben Fr. Nietzsches*. I. 1913. 122. l.) Ilyen lelki indítékból zenésíti meg Petőfinek *Eresz-kedik le a felhő*... költeményét. Azonban a *Ständchen* Göhler G. szerint gitárszerű kíséretével konvencionálissá szürkül s Petőfi költeményének hangulati tartalmát nem meríti ki (i. m. 59.).

A harmadik elégikus Petőfi-dal, amelyre Nietzsche zenét szerez, az Etelke sírjáról tépett cipruslombok egyik legszebb örökzöldje: *Te voltál egyetlen virágom... Du warst ja meine einz'ge Blume*, melyet Nietzsche a tört reményt s rombadólt jövőt jól kifejező *Verwelkt* címmel ékesít. A dal nyolc sora a fájdalom legszívbekapóbb metaforáit páratlan tömörséggel és fokozással halmozza. A hirtelen elhunyt leányka, a költő egyetlen virága, elhervadt: most kietlen a költő élete. Fényes napvilága volt, lement: most éj van körülé. Képzletének szárnya volt a lányka, megtört: ezért most a költő nem tud szállni. Vére forrósága volt, meghűlt: most az élőknek lelke megfagy. Nietzsche finom költői érzékére vall, hogy a Kertbenytől német talajba ültetett tíz cipruság közül éppen ez a legszebb ihlette meg a zenére. A boldogságnak ez a temetése a maga nemes egyszerűségében legjobban hangzott rá bánatos lelkére. Ezt igazolja az is, hogy e dal zenei szerkezetét a zenekritika rendkívül szerencsésnek minősíti: az első két ütemnek négyszeri, könnyedén variált ismétlését és a mindig közbeiktatott ellentétes ütemeket. Az alaphangulatnak kitűnő kifejezőmódja ezt a dalt Nietzsche egyik legjobb művészi termékévé avatja.

Petőfi szívét a szerelem nyugtalan bánata rágja: még nem biztos Erdődön, vajjon Szendrey Júlia viszonzszereti-e? Ekkor zengi *Te vagy, te vagy, barna kis lány*... elégikus dalát, amelynek a német fordító nyomán Nietzsche is a vers utolsó szaváról az *Unendlich* címet adja. A költő egyetlen reménye és lelke fénye a barna kis lány: ha ez is csak múlt álom, akkor nem lesz boldog sem ezen, sem a másvilágon. A tó partján szomorúfűz bús szomszédságában ábrándozik: a fű lecsüggő ágaiban csüggedt lelkének szárnyait érzi. A madár már elszállott a hervadt őszi tájról, de ő nem tud

elszállni a fájdalom országából. Mert az ő búa oly nagy, mint szerelme: ez pedig *véghetetlen!*

Nietzsche még egy ötödik olyan elegikus verset is megzenésít, amelyet *Es winkt und neigt sich* címmel Petőfinek tulajdonít dalainak kiadója. Azonban ez sem a Kertbeny-fordításban, sem Petőfi összes költeményeiben nem található. A költőnek ablakára hajladozó vérvörös vadszöllő forró szerelmének halálát súgja. Levelei sorban lehullanak. Vajjon szerelmének is nem ilyen gyászos vége lesz-e? — kérdi tőle a költő. Az ismétlésbe eső, Petőfi tömör szemléletességétől távol álló, sok fölös szót használó kis költemény nem viseli magán a magyar lángelméjű lírikus szellemi jegyét. Csak egyben csatlakozik az előző Petőfi-dalokhoz: a hangulat szomorúságában. Pusztán a melancholia volt a jogcím arra, hogy a kiadó ezt is a többi Petőfi-dal sorába iktatta. Egyébként maga Nietzsche a koronatanú arra, hogy a verset ő írta. Egy 1866-ból fennmaradt följegyzésében a vers címéhez hozzáteszi: *von mir* (Werke. III. 1935. 136. l. *Schriften der Studenten- und Militärzeit 1864—1868.*). A dalban a száraz szőlőlevelek csörgését és hullását s a fájdalmas alaphangulatot különben nem eléggé juttatja kifejezésre.

1866-os följegyzése még egy Petőfi-verset említ, amelyet megzenésített: *A bilincset* (Kertbeny-fordításában *Die Kette*), de ez elveszett. A szabadságért lelkesülő fiatal Nietzsche lelkébe markolhatott annak az ifjúnak alakja, aki karddal kezében a szabadságért küzdött s most a börtönben rázza és átkozza bilincset. Ez azonban megnyugtatta: a harc mezején villogó kard volt, de láncot vertek belőle s most a székelyeknek és haragnak pírja, a rozsdá lepté be: «Csörgess, ifjú, csörgésem átok, Mely a zsarnok fejére száll». A vers erőteljes pátosza szinte inger lehetett a zenében való kifejezésre.

Nietzsche 1864 novemberében és december elején, húszéves korában, mint bonni egyetemi hallgató komponálja Petőfi-dalait. Ennek az évnek decemberében édesanyjához és húgához írt levelében jelzi, hogy dalokat fog küldeni karácsonyi ajándékkul: «A legjobbat adom nektek, amit csak tudok, bár ez sem sok... Mit adhatnék nektek, ha nem

valamit magamból, valamit, amiben engem gondolatban vizontláttok. Bizonyára szemet szúr, hogy bizonyos hiúsággal szólok művecskémről; de ez egész célját elhibázná, ha nektek nem tetszenék... Mostani zeneműveimből is kihallhatjátok ennek a negyedévemnek hangulatait. Ezek igen sokfélék, és nagyon örülök, hogy lelkem jobban és mind gyakrabban kap zenei és lírai lendületre, mint azelőtt. Ezért ábrázol fényképem is úgy, amint zeneművet frok, és hiszem, hogy ezért jobban sikerült is; ugyanis valamit éppen gondoltam és éreztem a fölvétel pillanataiban» (Briefe. I. 285—287.). Pár nappal később keltezett levelében már útmutatásokat is ad hűgának arra, hogy a küldött saját szerzeményű dalokat hogyan játssza és énekelje. «Az utolsó dal, — írja — amely hasonlókép egyszerű, de nagyszerű önmegadást fejez ki, bizonyára tetszeni fog neked. [Ez a *Felhők*ből *Szeretném itt hagyni*. . . kezdetű vers zenéje *Nachspiel* címmel.] Vigyázz arra, hogy «a vad szép rengetegbe» és «míg végre magam is lemennék» helyeket telt, fölemelt és erős hangon énekelj. Az «*Ereszkedik le a felhő*. . .» [*Ständchen*] nagyon mélyen fekszik, a kíséret kissé nehezebb, a dallamot nagyon könnyedén kell énekelni. Azon fordul meg a dolog, hogy minden versszak utolsó sorát ki kell emelni. . . Az «*Es winkt und neigt sich*» azt a képességet követeli, hogy teljes fogású akkordokat duzzasszunk és az éneknek a hang valamennyi árnyalatát megadjuk. A «*Te voltál egyetlen virágom*. . .» [*Verwelkt*] hasonló, de könnyebb. A befejezés «megfagyok»; vigyázz csak, hogy nem kerülje ki figyelmedet. A legjobb, bár legnehezebb dal a «*Gern und gerner*» [*Chamisso* szövege] és a «*Te vagy, te vagy, barna kislány*». . . [*Unendlich!*]. Az előbbit nagyon lendületesen, hetykén és bájosan kell előadni, az utóbbit teljes szenvedélyességgel. A középső versszakot lassabban vedd. A kíséretet kitűnően be kell gyakorolni, hogy a dal tessék. Bár tetszenének ezek a dalok Neked!» (Briefe. I. 287—288.).

1865. január végén írt levelében nagyon örül, hogy a dalok nővérenek általában tetszettek. De azt is hozzáteszi, hogy Brambach bonni zeneigazgatóval tüzetesen megbeszélte dalainak ügyét s elhatározta, hogy ebben az évben nem fog

komponálni. Az igazgató azt tanácsolja neki, hogy a kontra-punktból leckéket vegyen. Ehhez azonban neki nincs tehetsége. Különbén is egészen a filológiának akarja szentelni életét. Felemás dolog lenne egyszerre kétfélét tanulni (Briefe. I. 297—298.). Egyébként az alkotó örömeivel nézi Petőfi-dalait, barátainak bemutatja s szépen lemásolva ajándékba adja őket (Deussen Paul: *Erinnerungen an Fr. Nietzsche*. 1901. 25. l.).

Nietzsche Petőfi-dalai főképp Schubert és Schumann dalainak, a német *Lied*nek, mezejéről virágoztak ki. Ez a két meghasonlott lelkű, borongós-tépelődő romantikus lángelme Nietzsche mintája a dalköltésben. Nietzsche ismer néhány magyar zenemotívumot Lisztből és Schubertből. Az utóbbi a húszas években gr. Esterházy János kastélyában tölt Magyarországon egy nyarat s itt ismerkedik meg a magyar zenével, főképp a cigányzenével. Ennek nyomai találhatók *Divertissement à l'hongroise*ában, melyet Nietzsche is nagy kedvvel játszik 1863-ban (Werke. II. 333.). Egyébként már 1858-ban, tizennégy éves korában, amikor — mint írja (Werke. I. 18.) — «kiolthatatlan gyűlöletet érez a modern zenével szemben», Schubertet is azok közé a nagy oszlopok (Mozart, Haydn, Mendelsohn, Beethoven, Bach) közé sorozza, «amelyekre épült a német zene és ő». 1863-ban egyik barátjának zeneművét (*Heidenröslein*) bírálva, Schuberttel hasonlítja össze s ennek fölényét mutatja meg (Werke. II. 214.). 1861-ben húgának Schubertet ajánlja figyelmébe (Briefe. I. 169.). Később édesanyjától kétszer is Schubert *Grand Duo à quatre mains*jének megszerzését kéri (1863. szept. 25. és nov. 10. Briefe. I. 227, 234.). Mélyen hatnak rá Schubert dalai, amelyek a versszöveg külső és belső formájához igazodnak: voltaképp a szöveg hangulati és gondolati tartalmát interpretáló zeneformák. Nietzsche *Da geht ein Bach* c. dalának kezdőmotívuma, amely egyébként az egész dal zenei magva, határozott Schubert-reminiscencia.

Ilyen irányban gyakorol Nietzsche dalköltésére még nagyobb hatást Schumann, akinek lelkét ifjúkorától kezdve éppúgy belepi a búskomorság árnyéka, mint a fiatal pesszimesta filológusét. Éppúgy vonzódik ellenállhatatlanul Byron

világfájdalmához, éppoly belső ellentétektől feszülő, ábrándozó és rajongó romantikus lélek, mint később az ifjú Nietzsche. Ő is szereti a felhőket, az alkonyatot, az éjtszakát, az éjjel halk sötéttségét és titokzatos kísértetiességét, éppoly érzékeny, nyugtalan, reflexióra hajló, töprengő szellem, mint a pfortai gimnazista, majd bonni egyetemi hallgató. A népzeneből sok fordulatot merít: a német népdal szelleme jut benne diadalra. A dalforma mestere, ennek szelleméből következik egyéb műveinek fantáziaszerkezete is. Nietzscheének melázó lelki természete ezzel a legnagyobb összhangban áll. Ő is Schumann stílusában a hangulatot és a gondolatot akarja zenei virágba borítani, a költő felfogását zenévé kibontani, a szöveget ihlető borús metafizikai állásfoglalást hangokban közvetlenül megjeleníteni, de egyúttal a maga egyéni líráját is beleolvasztani. Ezt teszi akkor is, amikor Petőfi borúshangú verseit a zene nyelvére fordítja: a tősgyökeres magyar lírikus versei Nietzsche lelkén keresztülszűrődve, német *Liedek*ké alakulnak át Schumann modorában.

Megerősítik ezt Nietzsche húgának életrajzi jegyzetei is. «Ezen a télen — írja 1864-ben — fivérem sokat foglalkozott Schumannal, akinek *Manfrédjét* Rosalia nagynénénk karácsonyra ajándékba küldte neki. Bonn, ahol Schumann hamvai nyugszanak, az általános tiszteleten kívül még különös helyi lelkesedést is érzett ez iránt a dicső zeneszerző iránt, úgy hogy bátyám azon a télen sok kiváló Schumann-zenét hallgatott s ez akkori zeneműveinek természetére befolyást gyakorolt. Karácsonyi ajándékképpen ugyanis ekkor nyolc bájos, Petőfi és Chamisso költeményeire írt kompozíciót küldött nekünk, amelyek általában Schumann-jellegűek. Az ajándék, amelyet díszesen írt le és lila maroquinbe köttetett, rendkívüli örömet okozott nekünk és mindjárt a szentestén megpróbáltam a dalok némelyikét játszani és énekelni. Frigyes azt képzelte, hogy a dalokat jól begyakorlom, hogy majd a húsvéti szünetben neki előadjam s ezért utasítást is fűzött hozzá a dalok előadásmódjának árnyalataira... Később ezekből az előadási tanácsokból sok tréfát csináltunk, különösen amikor az *Ungewittert* [Chamisso] «komolyan, sötétén és elszántan» énekeltem előtte. Végre is könnyekig

neveltünk : oly kevéssé illett ez akkor az én szelíd, szőke, rózsás és nevető külsőmhöz. Frigyes a sok tréfálkozás után megjegyezte : De azért nagyon jól énekelhet komolyan és elszántan a te belső embered, ha éppen nem sötéten is» (Elisabeth Förster-Nietzsche i. m. I. 149—151.).

A Schumann iránt érzett nagy tisztelet korán ébred föl Nietzschében. Már 1859-ben mint kis gimnazista egy hangverseny meghallgatása után azt írja édesanyjának, hogy legjobban tetszettek neki Schumann *Faustjának* karénekei (Briefe. I. 68.). Később Schumann dalait a legszebbnek dicsőíti (Briefe. I. 167.). 1862-ben az a vágya, hogy anyja szerezze meg neki Schumann *Mignon-, Harfner- és Philinen-*dalait (Briefe. I. 172.), majd a következő évben a nagy zeneköltő *Phantasiën* és *Kinderszenen* műveit kéri (Briefe. I. 224.). Sokszor játssza Schumann *Faustját*, a Chamisso szövegére írt *Frauenliebe und Lebenjät, Heine-dalait, Manfréd-nyitányát* s a *Requiem für Mignont*, amelyre a nagy zeneköltőt Goethe *Wilhelm Meister-e* ihleti. Azidőtájt, amikor Petőfidalait szerzi, meglátogatja Schumann sírját (Briefe. I. 273.), barátságot köt Deiters-szel, akit «mesés Schumann-barátnak» minősít, s aki neki Schumann-darabokat játszik (Briefe. I. 281, 292.). Majd 1866-ban kijelenti, hogy neki három dolog okoz igazi üdülést : Schopenhauer filozófiája, Schumann zenéje, végül magános sétái (Briefe. II. 45.).

Mindebből érthető, hogy Petőfi költeményeit is elsősorban Schumann zenéjén keresztül szűrte át. Az a lelkesedés, amely Ermanarich-korszakában (1862) a magyar «vad» zenei motívumok iránt Liszt nyomán elfogta, lelohad. Akkor még ősgermánjait is kemény magyar fából akarja faragni ; amikor azonban két esztendő múltán a legnagyobb magyar lírikus hatalmas szellemi szárnycsapásait érzi, ennek lelkét zenéjében németté varázsolja át. Hiába ismeri Volkmann-nak *Visegrádját* s magyar dalait (Briefe. I. 224.); ezeknek magyaros színezetű motívumai csak az akkori sápadt magyar műzenéből s nem a népzeneből valók, különben is Volkmann tudatosan nem magyar, hanem német zeneköltő akart lenni. Liszt és Volkmann magyaros vonásai nem ellensúlyozhatták

a Petőfivel való zenei frigyben Schumann zeneformáinak természetyszerű hatását.

Lisztet egyébként Nietzsche sokáig a legnagyobbra becsüli. Még gimnáziumi tanuló korában a Germania nevű kis baráti önképzőkörben előadást tart Dante-szimfóniájáról. Amikor 1861 karácsonyára anyjától valamely élő híres ember arcképét kéri, Lisztet és Wagnert említi (Briefe. I. 171.). Régebben Liszt magyarosan tüzes indulói mély hatással vannak zeneköltésére, azonban 1864-ben már arra kéri nővérét, hogy Liszt műveit küldje meg neki, de ne az indulókat (Briefe. I. 247.). Később Liszttel személyesen is megismerkedik (1869. Briefe. II. 303.), s boldog, amikor Liszt *A tragédia születését* nagyon méltányolja (V. ö. Lengyel Béla: *Nietzsche magyar utókora*. Irodalomtudományi Évkönyv. 1939. 467. l.).

Nietzsche dalainak számos ere még egy nagy német zeneköltőnek, Schumann benső barátjának, Brahmsnak stílusforrásából csörgedezik, aki maga is vonzódik a magyarsághoz, amikor magyar dalokra variációkat ír s magyar táncok átírataival foglalkozik. Góhler G. megjegyzi, hogy Brahms alig hathatott Nietzschére, mert művei 1864-ben jelentek meg. Azonban az *Unendlich* című Petőfi-dalnak egy-egy dallamfordulata nyilván Brahmsra emlékeztet. Egyébként Brahmsnak korai dalai (op. 3., op. 6.) már 1853—1855-ben megjelentek. Szembeötlő, hogy Hoffmann von Fallersleben-nek versét (*Wie sich Rebenranken*) Brahms is, Nietzsche is megzenésíti.

A Schubert—Schumann—Brahms stíluskörbe utalja még Nietzsche dalait, — mint Kókai Rezső tanár úr felkérésére kifejti — a harmonia-rendszer, amely még túlnyomóan a korai zenei romantika dur-moll tonalitásán épül fel; csak néha találunk már a késői romantikára jellegzetes chromatikus fordulatokat. Egyébként formailag is ezekben a dalokban a korai romantika ú. n. dalformája tárul elénk. Csak két-három dalban (pl. a *Junge Fischerin* címűekben) találunk elmosódottabb, tehát szabadabbnak tetsző formaképzést.

Művészi érték szempontjából Kókai Rezső véleménye szerint legbecsesebbek Nietzschének azok a dalai, amelyeket a saját szövegére írt (így a két *Fischerin*-dal) s amelyeket

Byron szövegére készített. Ezek mondanivalóban és faktúrában a többiekénél kétségtelenül súlyosabbak és gazdagabbak. A Petőfi-daloknak alapvonása az egyszerűsége való törekvés. Ez különösen megtalálható Schumann és Brahms olyan dalaiban is, amelyekben népies hangot (*Volkston*) akarnak megütni. Ilyen például Schumannnak *Das Lied der Braut* című, Rückert-szövegére írt dala, amely tudatosan törekszik valami népies egyszerűsége. Ennek faktúrájához erősen hasonlít a Nietzsche Petőfi-dalainak faktúrája. Petőfi Nietzsche előtt mint a magyar népies költészet alakja lebegett (Kertbenynek a fordításához csatolt nagy tanulmánya is ilyennek mutatja be), tehát a népi jelleget a zenében is egyszerűséggel akarta kifejezni. Ez a népiesség természetesen német népiesség : Nietzschétől magyaros népiesség nem is várható. A népies egyszerűség vonása mellett Nietzsche dalaiban fülbeszökő a deklamálás művészsége, azaz a szöveg értelmi hangsúlyainak pontos kiemelése, zenei megvalósítása. A dalok szövegei a megzenésítés folytán úgyszólván «elszavalódnak», mégpedig helyes és megragadó szavalói felépítéssel és hangsúlyokkal. A Petőfi-daloknak ez talán a legfőbb értékük.

III.

Pesszimizmus és optimizmus a zenében.

Petőfi verseinek lírai ingere és a zene. — A pesszimizmus és a zene viszonya Nietzsche szellemi fejlődésében. — Az «emberfölötti ember» optimizmusa a zenében. — Az összerokadt optimista próféta requiemet komponál a maga elmúlására.

A magyarság romantikus népi felfogásának, az elégikus hangulatnak s a Petőfi költészetéből még a gyarló német fordításon keresztül is kiérzett mély zeneiségnek anyagából épült az a szellemi híd, amelyen át Nietzsche a tüneményes pályájú magyar költőhöz eljutott. A költészet Nietzsche lelkében egybeolvad a zenével. Az a mély lírai inger, amelyet Petőfi költeményeiben újraélt, önkénytelenül arra sugallja, hogy Petőfi nyomán támadt élményeit zenében jelenítse meg. Költői és muzsikusi lélek, de inkább alkotó költő, mint teremtő zeneművész: a zenét is igazában a költészetben éli meg, a vers és a próza eredeti és nagyszerű ritmusában. Ezért szereti Hölderlint, Heinét és Petőfit. Ha azonban külön, önálló zeneformára tör, amint sok kompozíciójában, akkor már sokkal erőtlenebb s kevésbé eredeti.¹ Így Petőfi megzenésítésében is a német dal tört útján halad. Jellemző lényének zenei természetére, hogy a görög tragédiát is elsősorban mint a zenéből születtet fogja fel. Aristophanes vígjátékát

¹ A zenekritikának egymástól nagyon elütő ítéletei vannak Nietzsche zenéjéről. Göhler G. szerint «Nietzschének mint zeneszerzőnek is valóban teremtő képzelete volt s ennek teljes kifejlődését csak zenei képzettségének befejezetlensége gátolta meg. Dalai mindenestre a legjobbak közül valók, amiket a zenei műkedvelők alkotnak, és sok olyasmi fölött állanak, amit akárhány hivatásos muzsikusi írt és közzétett» (i. m. 62.). Bülow Hans, a Nietzsche-korabeli zenevilág egyik legkiemelkedőbb vezéralakja, Liszt és Wagner művészetének lelkes úttörője, 1872-ben ezt a súlyos bírálatot írja a nagy költő-

már nem becsüli annyira, mint a görög tragédiát s Molière is túlközel van neki a valósághoz. Legnagyobb mester nem a zenében, mint ilyenben, hanem a próza zenei ritmusában. Egyéni prózája eredeti személyes kultúrájának tükre. Csodálatos művészettel tudja élményeit a legmegfelelőbb formában kifejezni. A nyelvnek egyszerre muzsikusa, festője és költője. A szavak stílusában elevenen élnek, gondolatokat táncolnak és szemléletesen festenek. «A mondatok hosszúságát és rövidségét, a pontozást, a szavak megválasztását, a szüneteket, az érvek sorbaállítását — mind mint valami taglejtéseket kell éreznünk» — mondja a stílusról szóló feljegyzésében. Műveit valóban úgy olvashatjuk, mint a muzsikusa a partitúrát: halljuk, amit olvasunk tőle s önkénytelenül mozgásokat idegzünk be, amelyek a tartalmat kísérik.

Lényének zeneisége már korán eltör. Händel *Allelujája* mint gyermeket úgy meghatja, — ahogy tizennégy éves korában lelki fejlődését önéletrajzában föltárja (Werke. I. 18.) — hogy már akkor valami hasonlót akar alkotni. Később ezt mondja: «Az időtájt zeneművész akartam lenni. A zenéhez ugyanis már kilencéves koromtól a legerősebb hajlamot éreztem; ebben a boldog korban, amikor tehetségünk határait még nem ismerjük s mindent, amit szeretünk, elérhetőnek is tartunk, egy sereg zeneművet írtam és a zeneelméletnek a dilettánsénál nagyobb ismeretere tettem szert. Csak pfortai életem utolsó idején, helyes önismeret alapján, hagytam fel minden művészi élettervvel; az így támadt hézagba lépett ezentúl a filológia». De azért zeneszerző kedve továbbra is ébren marad: a bonni filologusnak köszönhetjük a Petőfi-dalokat is. A következő évben megismerkedik Schopenhauerrel: érte való rajongása a pesszimizmusnak ugyanarról a tövéről fakad, mint Petőfi-kultusza. Lelke mindenestül

gondolkodó zenéjéről: «Az Ön Manfréd-meditation-ja a legszélsőbb fantasztikus extravagancia, a legbosszantóbb és a legantimuzikálisabb, ami régóta szemem elé került... Az egész egy tréfa. Talán az úgynevezett Zukunftsusiknak paródiáját vette célba?... Az Ön zenei láztermékeiben mégis szokatlan, minden eltévelyedése ellenére előkelő szellem található» (Fr. Nietzsches Gesammelte Briefe.² Leipzig. 1905. Inselverlag. III. köt.).

beleéli magát a zenének schopenhaueri metafizikájába : a zene a legmagasabbrendű művészet, mert megszünteti a *principium individuationis*-t, az akarat gyötrő egyediségét : közvetlenül beleolvastja az én-t a mindenségbe. Ennek a fenséges érzésnek beteljesülését érzi Wagner zenéjében. «Életemnek legjobb és legmagasztosabb pillanatai — írja 1869. május 22-én Wagnernek — valóban az Ön nevéhez fűződnek és még csak egyetlen embert ismerek, az Ön nagy szellemi testvérét, Schopenhauer Artúrt, akire hasonló tisztelettel, sőt *religione quadam* gondolok». (Briefe. II. 320.) A *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*-ot 1872-ben szinte azért írja, hogy a wagneri zenedrámának művészi jogát az antik világ szellemén szemléltesse és igazolja. S ugyanez a Nietzsche, amikor a hetvenes évek közepén akarat-metafizikája elfordul Schopenhauertól s ennek részvétmorálja helyébe az *emberfölötti ember* (Übermensch) hatalomra törő akaratának erkölcsfölötti eszményét szerkeszti meg, szakít Wagnerrel is, főképp *Parszifálja* miatt s három külön művében kalapácsütéseket mér rá, mint a romantikának, a zenei dekadenciának tipikus képviselőjére. Most heroikus optimizmusa, amely szöges ellentétben van fiataalkori romantikus pesszimizmusával, Bizet *Carmen*jében érzi a világot megváltó zenét. A régebben előtte dicső Schubert, Schumann, Liszt melódiái, a saját kompozícióinak, a Petőfi-daloknak romantikus dallamai ekkor már csak mint a régen elsüllyedt Atlantis elavult hangfoszlányai sóhajtanak felé. Az Übermensch már nem is hallja ezeket a hanghullámokat : erőszakkal kioltotta őket. Már nem méléz borongós akkordokban az élet értéktelenségéről, amelynek szimboluma valamikor a sápadt holdfény, az éj sötétje, a komor felhő volt, hanem az élethez himnuszt komponál kórusra és zenekarra (*An das Leben*) s széljegyzeteket ír Bizet *Carmen*jéhez, a túlsorduló életerő kitöréseire.¹

A pesszimizmus, amelyből ifjúkori elégikus zenéje fakad

¹ Később Bizetből is kiábrándul : «Azt, amit Bizetről mondok, nem szabad komolyan vennie, — írja egyik levelében (Fuchshoz 1888. dec. 27.) — amilyen vagyok, Bizet nekem semmit sem számít. De mint gúnyos antithesis Wagnerrel szemben, nagyon hatásos.»

s amely ott sötétlik Petőfi-kompozícióiban is, hősi világfelfogás és gondolkodásmód volt fiatal szíve számára, pedig a valóságban, levelezésének tanúsága szerint, gyakran ifjú vidám életerő keringett ereiben. Amikor pedig később mind többször súlyosan beteg, elhagyatott magányban töpreng s szíve igazán csordultig tele van a legsötétebb szomorúsággal, akkor meg határtalanul optimista világnézet forr ki lelkéből, az életért lelkesedik s dithirambust zeng hozzá, akár örömmel, akár szenvedéssel árasztja el. Az ifjúkori elméleti pesszimizmus lelkét nem tette a valóságban merőben szomorúvá; s a férfikor elméleti optimizmusa a nagy magányos Zarathustrát nem avatta igazán vidámmá. Ekkor örökösen a vígságot, a *gaya scienza*-t, a nevetést és a táncot emlegeti, mint az életöröm szimbolumait: de mind a legszomorúbb szájjal. Hirdeti, hogy az egészséges ember úgy utasítja el magától a pesszimizmust, mint ahogy testéből kiválasztja az ártó mérgeket: de a teste beteg s a szellemére is árnyék borul. Utolsó levelei alá már nemcsak az élettől mámoros *Dionysus*-isten nevét írja, hanem a *Keresztrefeszítettét* (*der Gekreuzigte*) is. Valamikor sötétben látó lelke Petőfivel szerette volna «itt hagyni a fényes világot» (*diese glanzumspielte Welt*) s «rengetegbe menni» (*in eine wilde schöne Waldeinsamkeit*). Most a Sils-Maria magányos rengetegében remeteként él, mint az emberiségnek nagyszerű jövő életét, az emberfölötti ember kifajzását hirdető optimista próféta s a lelki egyedülvalóság súlya mégis majdnem agyonnyomja. «Bár tudnám — írja 1886. augusztus 5-én egyik barátjának — előtted a *magányosság* érzelmének fogalmát föltárni! Nincsen senkim, az élők között éppoly kevéssé, amint a holtak között, akivel magamat rokonnak érezném. Ez leírhatatlanul irtózatos; és csakis az ennek az érzelemnek elviselésében szerzett gyakorlatom s a gyermekkoromtól való fokozatos fejlődés teszi számomra érthetővé, hogy még nem mentem rajta tönkre. Egyébként világosan áll előttem a *feladat*, amiért élek — a leírhatatlan szomorúság tényét csak az a tudat dicsőíti meg, hogy *nagyság* rejlik abban, ha egy halandó feladatában valóban *nagyság* lakozik». És az életörömet diadalmasan hirdető, de a szenvedések súlya alatt már összeroskadt próféta a saját

témetésére requiemet komponál. Amikor ezt Deussen barátjának megmutatja (Sils-Maria. 1887 augusztus), megtörtén hozzátéveszi: «Hiszem, hogy már nem sokáig tart». (Deussen Paul: *Erinnerungen an Fr. Nietzsche*. 1901. 2.)

Most újra örömet leli a zenében, amelytől mint a léleken veszedelmes romantikus wagneri dorbézolásától elfordult. «Elvégre is öreg muzsikus vagyok, akinek a hangokon kívűl nincsen semmi egyéb vigasztalása» — írja a tőle túlbecsült Gast zeneszerzőnek (1887. jún. 22.) A zenéért való rajongása elmfényének kihúnytaig csak fokozódik. «A zene — emeli ki 1888. január 15-én írt levelében — akkora izgalmakat okoz bennem, amilyeneket voltaképp még soha. Megszabadít enmagamtól, kijózanít enmagamból, de ezzel megerősít engem... Az élet zene nélkül egyszerűen tévedés, vesződség, száműzetés». Ahogy most rajong a zenéért, éppoly szenvedéllyel támadta még nemrég a zene művészetét. Maga vallja 1886-ban, hogyan akarta kiirtani magából a hetvenes évek közepén, a Wagnerből való kiábrándulás után, a zenét: «Azzal kezdtem, hogy elvileg megtiltottam magamnak mindenfajta romantikus zenét, ezt a kétértelmű, nagyképű, tikkasztó művészetet, amely megöli a szellem fegyelmezett-ségét és vidámságát és homályos sóvárgást, szivacszerű vágyakozást burjánoztat föl a lélekben. *Cave musicam*: még ma is a tanácsom mindazoknak, akik talpig férfiak arra, hogy a szellem dolgaiban adjanak a tisztaságra».

Nietzsche, a XIX. század egyik legnagyobb lélekbúvára, mint bonni egyetemi hallgató értekezést ír 1864-ben a hangulatról (*Über Stimmungen*. Werke. II. 406—408), akkor, amikor egyik pszichológusnak sem jut még eszébe — a herbarti intellektualisztikus lélektudományi irányzatnak virágkorában — olyan harmadrendűnek látszó élményekkel foglalkozni, mint amilyenek a hangulatok. «Ezen a napon — írja 1864 áprilisában — sokat játszottam Liszt *Consolationsját*, s úgy érzem, hogy a hangok belém hatolnak s bennem szellemivé finomulva (*vergeistigt*) újrahangzanak». 1879-ben ellenben már így tör ki a zene hangulati mozzanata ellen: «A zenének voltaképp nincsen hangja a *szellem* elragadtatásai számára; ha Faust, Hamlet vagy Manfréd állapotát akarja visszaadni,

akkor a *szellemet* mellőzi és kedélyállapotokat fest. A költő magasabban áll, mint a muzsikus, magasabbrendű igényei vannak, t. i. az *egész* ember irányában: és a gondolkodó még magasabb igényeket támaszt: ő az egész összegyűjtött friss erőt akarja, nem az élvezést parancsolja, hanem a birkózást, minden személyes ösztönnek legmélyebb megtagadását». Így a zene Nietzsche lelkében, aki előtt valamikor ez a művészet tárta föl a lét legmélyebb titkait, most a filozófia és a költészet után a kultúrának csak harmadrendű ágává törpül: a zene metafizikai ereje, amely valaha Petőfihez való vonzódásának is egyik forrása volt, egy időre kiapad velőkéig muzsikus lénye számára, hogy azután a maga elmúlására szerzett *requiem* gyászos melódiáiban újra föltámadjon. De az ő metafizikája szerint az elmúlásnak ez a sötétsége is erőt jelent: a görög tragédiában a hős elpusztul, de ez az élet kiapadhatatlan erejének jele, mert csak látszólag halál, lényegében az élet akarata: a Dionysos elve.

IV.

Az Apostol és a Zarathustra.

Az ifjú Petőfi és Nietzsche lelki alkata s pesszimista világnézete. — Mindkettőt a világtörténet végső értelmének gondolata gyötri. — Pessimisták a multa, optimisták a jövőre nézve. — Mindkettő szemében a történet mozgató erői a lángelmék. — Petőfinek társadalmi-történeti felfogása demokratikus, Nietzscheé arisztokratikus. — Petőfi optimista, mert a jövőben a *nép* szabad lesz; Nietzsche optimista, mert a jövőben az *egyén* korlátlanul szabad lesz. — *Az Apostol* és a *Zarathustra* utópiája. — Nagyobb költők, mint filozófusok. De próféták is: Petőfi a közeli európai forradalmakat, Nietzsche a távoli világháborúkat jósolja meg.

Nietzschét Petőfi szellemi szférájába a pesszimista világfelfogáson kívül ösztönszerűen vonja számos egyéb lelki rokonvonás is. Mindketten korán komoly, a maguk lábán járó, önmagukba mélyedő és önmagukat nevelő eredeti egyéniségek. Elsősorban az irodalmi-történelmi tanulmányokhoz vonzódnak. Lelki természetük szemléletes, konkrét irányára jellemző, mennyire idegenkednek az olyan elvont tárgytól, mint amilyen a matematika. Nagy már ifjúkorukban szellemi szomjúságuk, olvasási éhségük, egyetemes a természet és a szellem egész világára irányuló érdeklődésük. Az időtájt, amikor Nietzsche Petőfi-dalaival hűgát megajándékozta, ilyen rembrandti önarcképet fest magáról levelében (1865. febr. 18): «Egyetemi hallgató körökben valami zenei tekintélynek tartanak meg furcsa különnek. Általában kedvelnek, bár gúnyosnak és szatirikusnak gondolnak. Ez a mások ítéletéből folyó önjellemzés bizonyára nem érdektelen előtted. Mint saját ítéletemet hozzátehetem: gyakran nem vagyok boldog, sok a szeszélyem, kissé gyötrő szellem vagyok, nemcsak a magam, hanem mások számára is» (Briefe

I. 301). Petőfit is környezete rátartja, különöc, gyakran megszaladt elméjű, a társadalmi konvenciókkal hadilábon álló egyéniségnek tartja. Jómaga pedig egyenest kijelenti : «A természetnek tövises Vadvirága vagyok én». Erős és kíméletlen kritikai érzékű, amellyel sok embert elriasztanak maguktól, igazában lényüknek «heroikus» vonásán : az igazság után való forró sóvárgáson és az őszinteségen alapul.

Mindketten túlérzékeny, a világ benyomásait valójukon a legszubjektívebb módon átszűrő, egyhamar fellobbanó, impulzív, förgeteges lelkek. Gondolataikat mindig halálos komolyan élék meg, nemcsak eszükkel, hanem szívük vérével gondolják őket, gyötrő problémáikat énjük legbensőbb személyes ügyének érzik. Érzelmeik és gondolataik merőben egybeolvadnak : értékelés és logikai ítélet egy tőről fakad lelkükben. Esméik mögött, amelyek mindig az emberi lét legmélyebb rejtvényein való töprengésük örvényei, forró szenvedélyek kavarnak. Nietzsche filozófiája azonos életével ; Petőfi költészete ugyanaz, mint élete. Sorsuk élményeik : élményeik műveik. Szubjektívek, mert a sors emberei, akiknek lelkében az *amor fati* saját sorsukat állandóan hallatja. Önérzelmük sorsuk és hivatásuk érzelme. Mindketten megjósolják jövődjüket : ennek világos látása irányítja munkájukat. Gondolataik nem külsőszerű, pusztá irodalmi termékek, hanem életükbe mélyen belenyúló hatalmak, egyéni létük sorsszerű formái. Ezért egyiküknél sincs különbség az elmélet és az élet gyakorlata között. Az érzelemmel átítatott gondolat nekik nemcsak életfelfogás, hanem maga az élet. Petőfi úgy beleéli magát a francia forradalom gondolatkörébe, hogy hivatásának érzi ennek gyakorlati megvalósítását : azt hiszi, hogy Rómában Cassius volt, Helvéciában Tell Vilmos, Párizsban Desmoulins. Most ezekhez hasonlóké kell viselkednie. Nemcsak költő, hanem cselekvő forradalmár, a szabadság eszméjét halálával megpecsételő hős. És Nietzsche magára veszi az igazság szeretetének önkénytes keresztjét, a gondolkodás heroikus életét, mit sem törődve a boldogsággal és a személyes jóléttel. Úgy akar élni, mint eszményített Zarathustrája. Gondolataiért az élet mérhetetlen szenvedéseivel fizet abban a hitben, hogy ezzel az életet fokozza. «Bol-

dogságra törekszem? *Művemre* törekszem!» — ez Zarathustra végső szava.

Mindkettő prófétának hiszi és érzi magát, akinek elhivatása, hogy az emberiséget megreformálja és betegségéből kigyógyítsa. Petőfi *Az apostolban*, Nietzsche a *Zarathustrában* példázza prófétai ihletét és jelentőségét. Mindkét próféta a jövődre függeszti szemét, de folyton hátra is tekint, az emberiség eddigi életének értelmét is nyomozza: mindkettő történetfilozófus. Mi az emberiség célja? fejlődik-e? van-e haladás menetében? Olyan-e az emberi nem, mint a fa: virágozik és elvirít? mint a hullám: dagad és elsimul? mint a kő: felhajtjuk és lehall? mint a vándor: felmászik a hegyre és leballag? Így tart-e ez mindörökké: föl és alá, föl és alá? — kérdi Petőfi (*Világosságot!*). Az emberi történet céltalanságának és értéktelenségének gondolata irtózatlan tölti el: ez a történelem legsarkalatosabb problémája. Kérdőjele — mondja a költő — «mint a kígyó keblünkön jégcsap gyanánt vérfagylalón végigcsúszik, aztán nyakunkra tekerőzik s torkunkba fojtja a lélekzetet...»

Az emberi történet végső értelmének és céljának ugyan ezen a súlyos problematikáján töri fejét a tizennyolc éves Nietzsche *Fatum und Geschichte* című értekezésében (1862). Ő is csak a kérdőjeleket halmozza és egymásba függeszti, a nélkül, hogy pozitív megoldással ki tudná görbésüket egyenesíteni: «Aligha tudjuk, vajjon maga az emberiség nem csupán egy fokozat-e, egy szakasz-e az Általánosban, a Levőben, vajjon nem az Istennek kénye-kedve szerinti megnyilvánulása-e? Vajjon az ember nem csupán a kőnek fejlődése-e a növény és állat közvetítésével? Elérte-e már beteljesedését s nem rejlik-e ebben már története is? Soha sincsen vége az örök levésnek? Mik ennek az óriási óraműnek rúgói? Ezek rejtve vannak, de mindig ugyanazok abban a nagy órában, amelyet történetnek nevezünk. A mutatólap az események. Óráról órára továbbugrik a mutató, hogy a tizenkettő után útját újra kezdje: új világszakasz kezdődik... Az egyetemes történet legátfogóbb felfogása az emberek számára lehetetlen; a nagy történész, éppúgy mint a nagy filozófus, *próféta*; mert mindkettő a belső körökből von

következtetést a legkülsőbbekre. Állásuk azonban a Végzettel szemben nincs biztosítva». (Werke. II. 56—57).

Az *Apostol* Szilveszter-Petőfi, akinek csak egy nagy barátja van, a magány, elvonulva az emberektől, mint a hívő a koránt, mint a zsidó a bibliát, buzgón a világtörténetet tanulmányozza, hogy kihámozza belőle az emberiség végső célját. Azonban a világtörténet csodálatos könyv: mindenki mást olvas ki belőle. Az optimistának kardot nyom kezébe s küzdelemre buzdítja, hogy segítsen az emberiségen. A pesszimizistával hüvelyébe dugatja vissza kardját: nem érdemes küzdeni, az emberiség mindig ugyanaz: örökké boldogtalan marad. (Az *Apostol*-nak idevágó sorai megtalálhatók Kertbeny fordításában is, melyet Nietzsche olvasott: *O Weltgeschichte! Wundervolles Buch!...*) A jelenre nézve pesszimizista Petőfi, az *Apostol*, de mégsem a történeti szkepticizmus híve: szilárdan hisz a jövőben, az emberiségnek hosszú, sok évezredes küzdelem árán kivívott fejlődésében. A kis szöllőszemnek egy nyár kell, hogy megérjék: hány évezred kell ehhez az emberiségnek, ennek a nagy gyümölcsnek? S kik érlelik meg az emberiség haladását? Itt a napsugarak a nagy emberek lelkei, a történetformáló geniek, akik nem ragaszkodnak a hagyományokhoz és szabályokhoz, sőt eredetiségükkel és újságukkal éppen ezek ellen láznak fel. Nagy alkotásaikra és küzdelmükre maga a természet tanítja meg őket. Innen jövőbelátó, prófétai képességük. A német és francia romantika nyomán Petőfi a költői-lángelmében Isten követét látja, aki mint lángoszlop vezeti az emberiséget a Kanaán felé. S mi ez a Kanaán, mint az emberiség küzdelmes fejlődésének ígéretföldje? A boldogság. S mi ez a boldogság? A szabadság. S ki ennek a szabadság talajából termett végső emberi boldogságnak biztosítója? Isten, a Világszellem. Az emberiség sorsát a Világszellem történeti terve dönti el, amelynek alapelve az igazságosság. Petőfi Hegel történetmetafizikája nyomában jár, amikor a történetben az isteni világterv megvalósulását, magának az istenségnek megnyilvánulását szemléli: a világtörténet theodicaea. Az emberiség történetét irányító Világszellem eszközei a nagyemberek, a lángelmék és a sajátyszerű népszellemelek.

Minden egyes nép az egyetemes Világszellem egy-egy kibontakozása. Petőfi magát nemzete és az emberiség javáért feláldozó prófétának érzi. Megváltó küldetése tudatában esdekel a sorshoz, hogy «nyisson neki tért, hadd tehessen valamit az emberiségért», ha mindjárt jutalma «új Golgotán egy új kereszt». (*Sors nyiss nekem tért...*) Nem akar lassan elhervadni, mint a virág, lassan elfogyni, mint az égő gyertyaszál, hanem a legnagyobb eszméért, az emberi történet végső céljáért: a világszabadságért a harc mezején akar meghalni. (L. bővebben *Petőfi pesszimizmusa*, 1936 c. munkámat 64—83. lk.).

Nietzsche történetfilozófiájának gyökerei is a romantika talajába nyúlnak, mint Petőfié, de aztán a XIX. század új világnézeti rétegéből, a biológiai naturalizmus szellemi földjéből táplálkoznak. Nietzsche is a *jelenre* nézve először sötét pesszimista, mint Petőfi, de a *jövő* irányában ő is optimista: tőle vár mindent. «A mult előtttem — írja tizennyolc éves korában (Werke. II. 68.) — kedvesebb, mint a jelen; de hiszek a jobb jövőben». Már schopenhaueri korszakában túlhaladja mestere pesszimizmusának szenvedés-metafizikáját: tragédia-elméletében a hős szenved és elpusztul, de a néző a nagy szenvedő héroszok elmúlásának láttán azzal az érzéssel telik meg, hogy az emberiség lényegében változatlanul tovább él, a világ örökkévaló, az élet tehát élesre érdemes, a diadalmas jövő az ember előtt áll. A hősök tragédiája nem jelent pesszimizmust: a dionysosi mámor, azaz a világ ős-szenvedésével való egyesülés, voltaképpen az életnek optimista principiuma.

Mindezt később a világtörténet síkjára vetíti: az emberiséget megváltó nagy emberek szenvedései által halad az emberiség. A szürke tömeget mindig a felsőbbrendű ember, az átlagembernél merőben több ember, az *Übermensch* vezeti, a világtörténet új korszakait mindig a lángelme nyitja meg, ha sokszor a tömeg keresztre feszíti is. Ez még Petőfi erkölcsi idealizmusával összhangban áll: a nagyember a maga feláldozásával az emberiség javát mozditja elő, ha a tömeg arcába köp is és megrugdálja is fejét, mint az Apostolét. A Hegel—Petőfi-féle történetmetafizikában az isteni Világ-

szellem eszközei a geniek az emberiség erkölcsének nemesítésére, a szabadságban való haladás kivívására : Nietzsche világfelfogásában «az Isten meghalt», a természet biológiai alapon fajzza ki az emberfölötti embert, hogy ez «hatalomra törő akarátát», dionysosi életösztönét, korlátlanul kiélje az átlagemberek rabszolga-nyájának hagyományos erkölcsével szemben. Petőfi is sokban a rousseai naturalizmus híve, a lángelméből a társadalom mesterkélt konvencióival szemben a természet szavát hallja ki, de azért a keresztény részvétmorál álláspontján van. Az igazi ember az ő szemében sohasem nézi a maga, hanem csak a más baját : boldogítani akarja az emberiségnek minél nagyobb tömegét. Az *Apostol*ban a kastély szép lánya így szövi ki a valódi ember-eszmény képét :

Tégy másokat boldoggá, ha lehet,
S maradj magad boldogtalan.
Légy föld, amely gabnát terem,
Hogy mások learassák ;
Légy lámpa, mely míg másoknak világít,
Tulajdon életét fogyasztja el.

Nietzsche ezzel a keresztény morállal szemben a magasabbrendű embert a Jó és a Rossz határán túlra állítja (*Jenseits von Gut und Böse*): ennek az emberfeletti embernek nincsenek erkölcsi korlátai. Csakis hatalomra törő akarata (*Wille zur Macht*) szabja meg cselekvése módját. Nietzsche «kalapáccsal filozófáló» haragos és félelmetes Romboló, aki az értékek eddigi tábláját összetöri : Zarathustra mindenre, ami az élet vak ösztöne, «igent mond, mint a derült ég», s mindenre, ami eddig erkölcs számba ment, «nemet mond, mint a vihar». A hatalom a legfőbb értékmérője, amelyen minden egyéb értéket mérni kell. Ezért embereszménye Julius Caesar, Borgia Caesar, Nagy Péter, Napoleon : a gátlásnélküli hatalmi ösztön történeti démiurgoszai. Petőfi a lángelme kultuszának híve, de azt is tudja, hogy a tömeg az Apostolt keresztrefeszíti. Azonban minden ízében *demokrata*, aki a tömegnek, a népnek a hősök elleni lázadását a társadalmi fejlődésben való hátramaradottságából magyarázza : a nép még gyermek. Nietzsche azonban velejében *arisztokratikus*

felfogású : a tömeg csak arra való, hogy kövesse az emberfölötti ember hatalmi akaratát, korlátokat nem ismerő félelmetes erejét. Csakis az utóbbi valósítja meg az új, erős, magasabb értékű emberiség gondolatát. Petőfi gyűlöli a szabadság elnyomóit, örökösen mennydörög a zsarnokok ellen, akik útját szegik az emberi történet végső célja, a szabadság beteljesülésének ; nem véletlen, hogy a magyar 1848 március idusának forradalmi költője és cselekvő hőse Shakespeare-ből éppen *Julius Caesart* fordítja. Petőfi szemében Caesar az emberiség nyakára hágó zsarnok, akit jogosan ki kellett iktatni a világból, hisz ő maga, a költő, volt Cassius Rómában. Ellenben Nietzsche rajong Caesarért : ennek az embertípusnak fajszerű kifejlődésére építi az emberiség igazi jövőjét.

Petőfinek történetfilozófiája rajongó optimizmussal hisz az emberiség jövőjében, mert a *tömeg* szabad lesz : Nietzsche-nek heroikus optimizmusa meg azért látja diadalmasnak az emberiség jövő sorsát, mert az *egyén* lesz korlátlanul szabad. De egyik költő-filozófus fejében sem örvénylik az a kérdés, amely a pusztá vágy intuícióján kívül «mogorva dialektikát» is megkövetel : hogyan lehetséges akár a tömegnek («a szürke embercsordának»), akár az egyénnek («a zsarnoknak») korlátlan szabadsága ? Mennyiben jelent ez a «szent» végső állapot értékesebb fejlődési szakaszt az emberiség történetében, mint az eddigiek ? Nem tarkállik-e már a világtörténetnek «csodálatos könyve» eddig is olyan képektől, ahol a teljesen «szabad» tömeg, az ezerfejú nép gátlás nélkül garázdálkodik, s a társadalom anarchiába fúl, s olyan képektől, ahol a tirannus, a cézár, a diktátor «szabadon» kiéli hatalomra törő akaratát, mindenkit igájába görnyeszt s még sincsen «Zarathustrának, a szent nevetéssel kacagónak, fején rózsákból font korona», senki sem nevet, senki sem táncol ; hiába mondja : «még jobban szeretem, ha örömetekben fejtetőre álltok». A nietzschei arisztokratikus individualizmusnak tragikus vége : a társadalom elkeseredett dühében a feje tetejére áll, s anarchiába vész.

Petőfi a szélső demokratikus, Nietzsche a szélső arisztokratikus életfelfogást harsonázza : mindkettejük tanítása

nemcsak utópia, hanem uchronia is, merőben sehol és semmikor sem valósítható meg. A «szabad» tömeget is mindig valamely erős, sugalló egyéniség vezeti, akit a nép maga emel vállára s aki megszabja cselekvése módját; s viszont Nietzsche «korilátlanul szabad» arisztokratája sem tehet igazában semmit sem a tömeg nélkül, különben kénytelen a hegyek remeteségébe menekülni s az emberiség megújításáról lemondani.

Petőfi és Nietzsche végső eszményeik hirdetésében hibás próféták: nagyobb költők, mint filozófusok. Nem hiába írja Nietzsche Brandesnek: «Mi filozófusok semmiért sem vagyunk hálásabbak, mint ha összetévesztenek bennünket a művészekkel». A költészet és a filozófia lényegbeli azonossága máskor így cikázik át elméjén: «A filozófusok nem mindenáron megismerni akarnak, hanem minden áron az ő dalukat éneklni». Nietzsche és Petőfi is a *maguk* szubjektív filozófiai dalát éneklik. De éppen mint költő-művészek a lángelme lényegbefűrő intuíciójával mégis sok mindent objektív módon meglátnak a jövőben. Petőfi éveken keresztül jósolja hangos szóval az európai forradalmakat, a társadalom közeli félelmetes földrengését. Mi az emberiség története? — kérdi. Vérfolyam — feleli. Ez a hajdanna ködbevesző szikláiban ered, s egyhosszában szakadatlanul folyik korunkig. A vérnek az a hosszú folyója most sem szakad meg: nemsokára a vértengerbe akar ömölni. A költő-próféta rettenetes napokat lát közeledni: most vihar előtti csend van. A mélytitkú jövő fátyolán átnézve, eliszonyodik: a háború istene újra fölveszi páncélját, lóra ül, s végigszáguld messze a világon: a népeket döntő riadalom hívja ki. Petőfi a próféta síri hangján már 1847 áprilisában leírja az Európa népeit egy esztendő mulva felforgató fürgeteget (*Az ítélet*). De Nietzsche, az európai kultúra Götterdämmerungjának prófétája, nem egy-két évvel, hanem egy-két emberöltővel előbb jósolja a katasztrófát, a két kultúrapusztító világháborút, akkor, amikor Európa a virágzó fejlődés külsőségeiben pompázik. «A mostani Európának — írja Overbeck barátjának 1887. április 14-én — sejtelve sincs arról, milyen borzasztó gondolatok körül forog egész lényem, s a problémáknak milyen kerekéhez vagyok kötve — és hogy katasztrófa készül, amely-

nek nevét tudom, de nem mondom ki». Nietzsche világosan érzi a végzetes jövőt, ennek jeleit az európai kultúrából kielemez, a világnézeti ellenszereken is töri nagy magányosságában és szenvedései közepett a fejét : ezt érzi próféta hivatásának. A két világháború jövője vészfordulata benne csikorog először. Fennszóval hirdeti az emberfeletti embernek a gyengét részvétlenül letipró hatalomjogát, féktelen kacagását és mámoros táncát : maga pedig az emberiség sorsáért reszket, problémáin keservesen szenved, olyan mint Petőfi Apostolának «lámpája, mely míg másoknak világít, tulajdon életét fogyasztja el». Elméletével szemben a gyakorlati valóságban saját személyére nézve a megváltó szenvedésnek ugyanazon az idealista erkölcsi talaján áll, mint *Az Apostol*.

A két próféta: hisztorizmus és futurizmus.

Mint próféták a multtal nem törődnek, a jelent ostromozzák, a jövőtől álmaik megvalósulását várják. — Petőfi a romantika terméketlen hisztorizmusa ellen lázad, mert nemzetének cselekvő erejét megbénítja; Nietzsche a történetieskedő szellemtől az emberiség életének plasztikus erejét s alkotó lendületét félti. — A hanyatló kultúrák mindig a népi élet kultuszából újulnak meg: ez a meggyőződése is Nietzschét a legnagyobb magyar lírikus szellemi körébe vonzza.

A próféta-lélek alkatának legjellemzőbb jegye, hogy a jövőbe feszül: a meglévőt reformálni, átalakítani akarja, az emberiséget megjavítani, újjáteremteni, az életet szolgálni törekszik. Ezért nem sokat törődik a *multtal*: azt, ami már úgyis régen tovarobogott az idő árában, terméketlennek, a vele való túlsok foglalkozást fölöslegesnek, sőt egyenest károsnak érzi. A *jelent* élesen bírálja azon eszményei alapján, amelyeket a reménységgel terhes *jövőben* akar megvalósítani. Ezért fordul el Petőfi is, Nietzsche is a XIX. század romantikájának túlzó történeti irányától: a próféta természeténél fogva nem a hisztorizmusnak, hanem a futurizmusnak híve.

Petőfinek újtáslázban sistergő lelke élesen szembeszegezkedik a romantikának mindig csak a múlton borongó, ennek szellemét visszasóhajtó költői irányával. Attól tart, hogy folyton a multba feledkezve, kiapad a lélekből a jövő életet frissen, a hagyományok rozsdás terhétől megszabadultan alakító vágynak ereje. Mindent megújítani akaró szenvedélyének villámai szórja a holdvilágos romantikusokra, akik még mindig a régi kornak emlékein méléznak, amelyet már az enyészet hullámai elsodortak. Azt kérdi tőlük, vajjon mikor rontják le már a fészket, amelyet a várromokban raktak, ahol versenyet huhognak a vércsékkel és a baglyokkal.

Ezek a multról kísértetiesen daloló költők halottrablók : sírjából fölássák a holt időt, hogy babérokért árulhassák. Nem irigyli koszorújukat : penész van rajta s halotti szag. Mit törődjünk a multtal, amikor a jelenben annyira snylódik az emberiség, amikor a föld nagy betegház, amelyben nem lehet tudni, hogy az eláult nemzetek ezen vagy a más világon ébrednek-e föl? Az ég azonban megszán fájdalmunkban. Orvost küld hozzánk : a *jövendőt*. Ezt kell megénekelni : csak ő érdemel meg minden dalt és könnyűt. Hallgassanak el hát az elkésett, a hajdanba visszaszomorkodó dalnokok : ezek az alkony bánatos madarai, a csalogányok. Már vége felé jár az éjtszaka, közeleg a hajnal : «most a világnak nem csalogányok, hanem pacsirták kellene» (*Csalogányok és pacsirták*. A Kertbeny-fordításban : *Nachtigallen und Lerchen*. Széchenyi is az egyoldalú történetieskedéstől a jövő formálására irányuló vágyat félti. L. Romantika és reformvágy c. tanulmányomat *A magyar politika hőseiben*. 1940. 133. sk. lk.).

Nietzsche, a másik próféta, egy negyedszázaddal később, noha filológus, tehát tágabb értelemben történetfró, a romantika egyoldalú hisztorizmusában kora szellemi betegségét ismeri fel s egyenest a hanyatlás típikus jelének fogja fel. Kiábrándulva a történeti szellemű romantikából, megírja második «korszerűtlen elmélkedését» a történelem hasznáról és káráról (*Über den Nutzen und Nachteil der Historie*. 1874.). Csak olyan tudás értékét ismeri el, amely cselekvésre és életre ösztönöz, nem pedig a cselekvéstől és az élettől való elfordulásra sarkal. Csakis akkor szolgálhatjuk a történelmet, ha a történelem az életet szolgálja. Ilyen a «monumentális» történelem, amely a hatalmast, a cselekvőt, a küzdőt mint példaképet és tanítót tárja elénk, s megerősít abban a hitben, hogy sokszor a lehetetlennek látszót is megkockáztassuk. De hasznos a «kritikai» történelem is, amely a multat kegyetlenül megbírálja s arra indít, hogy a jövő érdekében másképpen cselekedjünk. Az életre nézve azonban egyenest veszedelmes a pusztán «régészkedő» történelem, az, amit közönségesen történelmen értünk s aminek megteremtésére a XIX. század oly büszke. Ez vak gyűjtőszenvedéllyel min-

dent gondosan és kegyelettel felkutat és megőriz, csupán azért, mert régi. Csak a mult emlékei között érzi jól magát, s közben a jövő formálására nem is gondol. Ez az ú. n. «történeti érzék» nem egyéb, mint «a fa jóérzése a gyökéren, az a boldogság, hogy nem érezzük magunkat egészen önkényesnek és felkapaszkodott szerencsefelinek, hanem hogy a multból, mint örökös, sarjadunk ki, mint virág és gyümölcs s így létünknek megvan a mentsége, sőt igazolása». A kor történetieskedő szellemének nagy fogyatékosága, hogy minden régít egyformán tiszteletreméltónak tart, ellenben mindazt elutasítja és támadja, ami új és éppen keletkező, ami a régi elé nem járul áhítattal azért, mert régi. «Ha egy nép érzülete ennyire megmerevedik; ha a történelem a mult letűnt életét úgy szolgálja, hogy a továbbélést, és pedig éppen a magasabbrendű életet aláássa; ha a történelmi érzék az életet már nem konzerválja, hanem múmizálja: akkor kihal a fa, természetellenes módon, felülről lassan a gyökér felé — s végül elpusztul maga a gyökér is». A merőben régészkedő hisztorizmus «éppen csak az élet megóvásához ért, nem fakasztásához; azért becsüli le mindig a keletkezőt, mert ennek számára nincsen kitaláló ösztöne. Így gátja az újszerűt akaró elhatározásnak, így megbénítja a cselekvőt, aki mint *cselekvő* valamely kegyeletet mindig sérteni fog és kénytelen is vele».

Petőfi a költészet síkján nem veti el általában a történeti tárgykört, maga is egész sereg történeti költeményt ír. Ezekben mintakul állítja elének a nagyokat, akik «Európa homlokán tomboltak», s a kritika marólúgát önti a történet törpe alakjaira, hogy visszariasszon jellemüktől és cselekvésmódjaiktól. A történeti tárgy arra való neki, hogy vele a jelen és jövő lelkét formálja. Nietzsche sem számúzi egészen a mult ismeretét a tudás birodalmából, de nem nézi öncélnak, hanem csak a jövő alakítási eszközének. A túltengő történetieskedés veszedelmét elsősorban abban látja, hogy *meggyengíti az egyéniséget*. Mert ha az ember a multból sok történeti esetet cipel magával, mint praecedent, aggodalmaskodóvá és bizonytalanává válik s nem tud önmagában hinni. A sok történeti tudás kiűzi az emberből a friss ösztönöket, elvont árnyékká halványítja, az ösztönös merész cselekvéstől vissza-

tartja. Életbénító hatása az is, hogy azt a káros hitet kelti, hogy mi már *későnszülöttek* vagyunk, s csak a régiek epigonjai lehetünk. Úgy dicsóíti a multat, hogy a jelennel és a jövővel szemben kishitűvé válunk, nagy és új tettekre, teremtő alkotásra, erőteljes életre már alkalmatlannak érezzük magunkat. Korunkra valóban érvényes Hesiodosznak jövendölése, hogy az emberek egyszer majd ősz hajjal fognak születni, s Zeus ezt a fajt el fogja pusztítani, mihelyt ez a jegy látható lesz rajta. A történelmi műveltség csakugyan afféle velünkszületett ősz haj, mely az emberiség öreg voltának hitét kelti. Az aggastyánhoz illő foglalkozás pedig az örökös visszanezés, leszámolás, a mult emlékein való kérődzés és vígaszkeresés, azaz : történelmi műveltség. A mai kor embere ilyen historizáló, alkonyati hangulatban él, mert túltengő történelmi érzéke merőben passzívva és hátratekintővé tette : «történelmi betegségekben» szenved, mert a multtal való foglalkozás túlságosan nagy mértéke megtámadta «az élet plasztikus erejét», azt a képességet, amelynek alapján az egyes ember vagy nép «önmagából sajátyszerűen fejlődik, multat és idegent átformál és bekebelez, sebeket kigyógyít, elveszettet pótol, eltört formákat önmagából újra kialakít». Mi segít rajtunk? Egyrészt a történelemnélküliség : a felejtési tudás ; másrészt a történelemfölköttiség : az új értékek táblája. A hisztorizmus és az értékek új rendjét megvalósítani törekvő magasabbrendű ember csak harcban állhat egymással.

Ez a gondolat már ott kavargat Petőfinek egy sereg költe ményében : a mult és a jövő birkózik tudatosan bennük

*

A német romantikus szellemnek jelentékeny része van a népélet, a népi erkölcsök és szokások, a népköltészet és a népművészet iránt való érdeklődés fölébresztésében és vizsgálatában. A germán népi ősmult szellemi javaihoz való vonzódásból kisarjadzott a többi nép eredeti természetének és életének sajátosságára irányuló figyelem is. Így jön divatba a harmincas évektől kezdve Németországban, főképp

Lenau és Beck költészete nyomán, a magyar népelet, népdal, a betyár, a csikós, a pusztá, a csárda iránt való romantikus érdeklődés, amely Nietzsche is megkapja. Ez az út vezet el Petőfihez. Abban az esztendőben, amikor Petőfit először olvassa (1862), elmélkedik Theokritosról, a görög bukolikus költészetnek, az idill műfajának megalkotójáról, akinek műveiből a természet őszinte szeretete, a pásztorok s földművesek egyszerű népelete és dalkultusza hangzik ki. A tizen-nyolcéves ifjú már ekkor a túlérlett, agyonfínomodott kultúrának és szellemi megújulásának azon a problémáján töri a fejét, amely később egész történet- és kultúrfilozófiájának sarkkérdésévé emelkedik. Miért fordul az elpuhult kultúra ösztönösen a népelet felé? «A népihez, a népdalhoz, a népelethez való vonzalom — mondja az ifjú Nietzsche, — nem áll ellentétben a túlfínomodott ízlés irányával, hanem az ilyen kornak a legsajátabb szellemi terméke. Ugyanis a kor mindig a népiből újul meg, mert a túlfínomult kornak lelkében mindig benne lakozik annak a homályos sejtése, hol buzognak azok a források, amelyekből egyedül támadhat a megtisztulás, az újjászületés folyamata». (Werke. II. 115.) Itt van egyik szellemi gyökere annak, hogy Nietzsche annyira megbecsüli Petőfi népdalait, néprománcait s népi genreképeit. Ezek népi egyszerűsége, friss naivitása, érzelmi bensősége, hetyke elbizakodottsága, gazdaságában eredeti szépsége, belső gondolatritmusa és zeneisége úgy megragadja, hogy Petőfit mindjárt a legmagasabb rendű költői mintaként értékeli (Werke. II. 89.). A gyarló fordítás idegenszerű héján keresztül is poeta-lelke azonnal meglátja a dús költői magot s belső fülével kihallja a döcögős német sorokból a magyar néplélek eredeti szavát. Mindjárt megérzi, hogy hatalmas és őseredeti lírai szellemnek kell lennie annak, akiből az idegen nyelvre való átültetés után is annyi költői szépség, érzelmi lendület és gondolatgazdagság marad meg. Mindig természetes és természetességében mindig költői: valóban a nép fia, aki népének lelkét tökéletesen visszatükrözi, közben a legmagasabb művészi igényeket is kielégíti.

Nietzsche később a romantikától elfordul, a magyar romantikától is, amelynek sajátos népi indítékai zenében

és költészetben mint ifjút annyi erővel magukhoz vonzották. Petőfit, akiért őszintén lelkesedett, később sohasem említi. A magyar emberfölötti ifjú lírikusnak emlékét elhomályosítja lelkében az Übermenschnek hatalomra törő tömérdek alakja. Ezt pedig már nem a költőknek, hanem a hadvezéreknek és államférfiaknak, a hatalom és cselekvés titáni hőseinek sorában keresi.

TARTALOM.

I.

Nietzsche magyar romantikája.

Körner, Lenau, Beck és Liszt romantikájának hatása az ifjú Nietzsche-re. — Az Ermanarich-szimfónia «magyar tűzzel» izzó ősgermánjai. — Nietzsche buzgón olvassa Petőfit. — A *Der alte Ungar* az Alföld «szikláin» 3

II.

Nietzsche Petőfi-dalai.

Nietzscht megkapja Petőfi költeményeinek gazdag zeneisége és elégikus mélysége. — A fájdalom ereje mint művészi alkotó elv. — Nietzsche Petőfinek négy sötéthangulatú versét megzenésíti. — A természetet megelevenítő ihletük: az ősz és a felhők melancholiája — Nietzsche utasításai Petőfi-dalainak éneklési módjára. — Schubert, Schumann és Brahms nyomában. — A Petőfi-dalok s a német *Lied*-ek zenei stílusa. — A deklamálás fülbeszökő művészsége 9

III.

Pesszimizmus és optimizmus a zenében.

Petőfi verseinek lírai ingere és a zene. — A pesszimizmus és a zene viszonya Nietzsche szellemi fejlődésében. — Az «emberfölötti ember» optimizmusa a zenében. — Az összeroskadt optimista próféta requiemet komponál a maga elmúlására 23

IV.

Az Apostol és a Zarathustra.

Az ifjú Petőfi és Nietzsche lelki alkata s pesszimista világnézete. — Mindkettőt a világtörténet végső értelmének gondolata gyötri. — Pesszimisták a multra, optimisták a jövőre nézve. — Mindkettő szemében a történet mozgató erői a lángelmék. — Petőfinek társa-

dalmi-történeti felfogása demokratikus, Nietzscheé arisztokratikus. — Petőfi optimista, mert a jövőben a *nép* szabad lesz; Nietzsche optimista, mert a jövőben az *egyén* korlátlanul szabad lesz. — Az *Apostol* és a *Zarathustra* utópiája. — Nagyobb költők, mint filozófusok. De próféták is: Petőfi a közeli európai forradalmakat, Nietzsche a távoli világháborúkat jósolja meg

V-

A két próféta: hisztorizmus és futurizmus.

Mint próféták a multtal nem törődnek, a jelent ostorozzák, a jövőtől álmaik megvalósulását várják. — Petőfi a romantika terméketlen hisztorizmusa ellen lázad, mert nemzetének cselekvő erejét megbénítja; Nietzsche a történetieskedő szellemtől az emberiség életének plasztikus erejét s alkotó lendületét félti. — A hanyatló kultúrák mindig a népi élet kultuszából újulnak meg: ez a meggyőződése is Nietzscheét a legnagyobb magyar lírikus szellemi körébe vonzza

KORNIS GYULA KÖNYVEI

A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSÁBAN

Okság és törvényszerűség a pszichológiában.
1911.

Kultúra és politika. 1927.

Magyar filozófusok. 1930.

Kultúra és nemzet. 1930.

Az államférfi. Két kötet. 1933.

A kultúra válsága. 1934.

Pázmány személyisége. 1935.

Apponyi világnézete. 1935.

Egyetem és politika. 1936.

Petőfi pesszimizmusa. 1936.

Kölcsey Ferenc világnézete. 1938.

A magyar politika hősei. 1940.

Tudomány és nemzet. 1941.

Széchenyi és a magyar költészet. 1941.

Elemi pszichológiai kísérletek.

2. kiadás. 1942.

